

Լորբ նորածին այգոյն շող
 Կախ տեսանէ զիս աստէն ,
 Ճեմիլ ի սփիւռ անանուխ
 Որ զանուշունս շուրջ բուրէն ,
 Տիացեալ խանդք իմ մըտաց
 Սարգաց ի մարգ դալարուտ
 Ձրգին ըստ խաղ քոց ալեաց .
 Եւ ըզկենաց մըրըկավար
 Խուճապ նոցին ի փախուստ
 Յուցանէ ինձ ըզնըկար :

ԺԷՐՈՅ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Պրատոնի փիլիսոփայութեան համառոտ բովանդակութիւնը : (Տես երես 300)

Հարունակութիւն և վերջ

Որովհետեւ աշխարհքս յաւիտենական օրինակի մը վրայ կարգադրուեր է , հարկ է որ չպարունակէ իւր մէջը իր գոյութեան սկիզբը , և հարկ է որ ըլլայ բան մը՝ բարի , գեղեցիկ և ճշմարիտ յինքեան՝ յառաջ քան զամենայն բարութիւն , զամենայն գեղեցկութիւն և զամենայն ճշմարտութիւն մասնաւոր , զոր կարող է ըմբռնել միտք մարդոյ :

Գաղափարաց վրայ չորս խնդիր կըրնայ դրուիլ : Երկրորդն է՝ թէ կան արդեօք գաղափարք . երկրորդ՝ թէ ինչ բաներու գաղափարք կան . երրորդ՝ թէ ինչ է գաղափարաց բնութիւնը . չորրորդ՝ թէ ինչպէս իրք կը հաղորդին գաղափարաց :

Պրատոն ոչ ուրեք հաստատուն կերպով մը գաղափարաց գոյութիւնը կը յիշէ . ինքը գոհ կ'ըլլայ ընդունելու բարի , գեղեցիկ ու յինքեան հաւասար իրի մը գոյութիւնը , որպէս թէ ասիկայ նախնական ճշմարտութիւն մը ըլլար՝ որոշակի ճանաչուած ամենէն : Տե՛ս Գրոց մէջ՝ կ'ըսէ թէ զգալի բաները կը տեսնուին զգայարաններով , և բացարձակ ճշմարտութիւնները կը տես-

նուին իմացականութեամբ . բայց թէ արդեօք կայ իրապէս բացարձակ բան մը որ ըլլայ յառաջ և յետոյ քան զգալի ու անցողական իրս , այս բանս ինքը չցուցնէր : Եւ սակայն որովհետեւ տեսանելի գոյացութիւնները , ջուր , օդ , երկիր ու հուր , մշտնջենաւոր փոփոխութեան մը մէջ են , պէտք չէ որ ան փոփոխելի գոյացութիւն մը ըլլայ , որն որ այս ամէն փոփոխութեանց գահազուխ բազմի : Եթէ ըսուի համայնատուածեանց հետ թէ կայ այս գոյացութիւնը , բայց անբաժան յերևութից , և թէ երևութք կը յայտնուին ի նման և նուաւ և իր զարգացումը կը բաղկացնեն , կրնայ հարցուիլ թէ ինչով այս գոյացութիւնը կը զարգանայ , ինչ զօրութեամբ ինքը առաջ կը բերէ այն ամէն երևութիւններն որ կը շրջապատեն զմեզ : Ի՞նչ որ ինքը կը պարունակէ զամենայն ինչ յինքեան , ինչպէս կը կարօտի զարգացման : Ի՞նչ որ ինքը կը պարունակէ զամենայն զօրութեամբ , ինչպէս անկատար էակ մը կրնայ գոյ միայն : Սակայն ենթադրելով թէ կարելի ըլլայ այս , հարկն է՝ թէ կամքն որ գոյացութեան զարգացումն կու տայ . եթէ հարկն է , ուստի՞ կու գայ այն ոգին , որ կը տեսնուի մարդուս վրայ : Եթէ կամքն է , չկայ այն ատեն զարգացումն ըսուած բանը , այլ ստեղծումն . վասն զի անկարելի է որ ոգեկան գոյացութիւն մը պարունակէ զօրութեամբ զնիւթական իրս :

Պաշտոն կ'ընդունի թէ կամք մըն է որ զամենայն ինչ կարգաւորեց , և հետեւաբար՝ կ'ընդունի ոգեկան գոյացութիւն մը , որ իր բարութեամբը և ոչ բնութեան չքաւորութենէն շարժեալ՝ ստեղծած է այն ամէն հրաշալիքներն որ աչքերնուս առջև են :

Հետ հաստատելոյ գաղափարաց գոյութիւնը , պէտք է փնտռել թէ ինչ բաներու գաղափարներ կան : Ըրդեօք միայն արդարութեան , գեղեցկութե , և կենսական էակայ՝ ինչպէս են մարդս , բոյսն ու կենդանին , գաղափարները կան . և չկա՞ն արդեօք գաղափարներ այնպիսի իրաց՝ որ արհամարհելի կերեւան , ինչպէս փոշին , մազ մը , յարդի ցօղուն մը :

Երբոր մէկը ընդունի թէ վեհագոյն օրինակ մը կայ , պէտք է նաև ընդունի թէ անիկայ ծառայած պիտի ըլլայ ըստեղծելու կամ կարգաւորելու ամենայն ինչ որ գոյութիւն ունի . ամենէն պզտիկ և ամենէն նուաստ բաներէն սկսեալ ինչուան ամենէն մեծ ու ամենէն յարգի բաները : Իսկ էութեան նկատմամբ՝ այս ամէն ընդունայն զանազանութիւնները կ'ոչնչանան . տիեզերիս մէջ պզտիկ բան չկայ . ամենայն ինչ իւր տեղին ունի , իւր կարգն ու իւր օգտակարութիւնը : Պէտք է ուրեմն դնել գաղափարներ թէ հոգւոյ և թէ մարմնոյ համար , թէ մասանց և թէ բոլորին , առնչութեանց , առաքինութեանց , և ընդհանրապէս ամենայն իրաց որ կը բովանդակեն էութիւն կամ սկիզբ մը գործառնութեան : Եւ յիրաւի , թէ որ մի միայն բան մը գտուէր՝ որ իր գաղափարէն անկախ ըլլար , ինքն ինքեամբ կը գոյանար , և անկէ վերջը ամենեւին մէկ բացարձակ բան մը չէր ըլլար կամ երկու բացարձակ բան կ'ըլլային , որ հակասական է :

Եւս նիւթիս վրայ կարևոր ինդիք մըն ալ կրնայ հանուիլ , և այն է թէ արդեօք չարին գաղափար մը կայ : Չար է՝ երբ խառնակութիւնն ու անկատարութիւնը կը տիրեն տեղ մը . չար է մարդուս մարմնոյն մէջ՝ երբ գործարան

մը կը բռնանայ մէկալոնց վրայ , և երբ ամէն ուժերուն մէջ եղած հաւասարակշռութիւնը դադրի . այս է հիւանդութիւն ըսուածը : Չար է մարդուս հոգւոյն մէջ՝ երբ տգիտութիւնն ու ախտը անոր մէջ կը բնակին , և կ'արդիւնէ զինքը ըլլալու և ընելու զայն՝ որուն համար որ բնութիւնը սահմանած է զինքը : Չարն է չգիտ , ժխտումն բարւոյն . հետեւաբար՝ ժխտումն գաղափարի , կամ գոնէ ձկտումն անոր եղծմանը իրական կարգին մէջ : Սակայն չգոյն ըստ ինքեան առնելով , գաղափար չունի , որովհետև բոլորովին անբնական է . ուրեմն կրնայ հաստատուիլ թէ չարի գաղափար չկայ :

Երնայ առարկուիլ թէ այն գաղափարն որ սահմանաւոր էակ մը կը բացատրէ , ունի ինքեան չգոյն , և թէ այս նկատմամբ ազատ չէ՝ չարէն : Իսկին է պատասխանել թէ սահմանաւորն ամենեւին չար մը չէ , վասն զի տիեզերքս այս պայմանաւ միայն կարելի է . բայց թէ չար է երբ , օրինակի համար , բանական սահմանաւոր էակը իր հոգւոյն օրէնքը կը թողու , որ է արդարութիւն և ճշմարտութիւն , և փոյթ չընէր իր մարմնոյն բարեխառնութեանը , որ կը պահպանէ առողջութիւնը :

Եւսպէս չարն որ աշխարհիս վրայ տիրած կը տեսնենք , առաջ չգար գաղափարէ մը , որ զայն հարկաւոր ընէ , և կազմէ , ու եղծման սկիզբ մը ընէ զայն : Չարն յառաջ կու գայ մարդուս ապականեալ կամքէն , և իր տգիտութենէն . և մարդս կարողութիւն ունի իր օրէնքէն խոտորելու , որովհետև ազատութեան ցաւագին ու մեծ առանձնաշնորհութիւնն ունի . և երբ չարին մէջ կ'իյնայ՝ ինքըզինքը միայն պէտք է մեղադրէ , և չփնտռէ գտնել չարին վեհագոյն սկիզբ մը , որ զինքը մղած ըլլայ այս խորխորատը :

Համայնաստուածեանց վարդապետութեամբ , ուր գաղափարը կը զարգանայ և ուր մարդկութիւնը զարգաման գերագոյն աստիճանն է , արուեստները պէտք է որ գաղափար մը ունե-

նան, և նոյն իսկ բարձրագոյն գաղափար մը. սակայն ներհակ վարդապետութեամբ, ուր գաղափարը եղած բաներուն վրայ միայն կը կայանայ, արուեստից արտադրութիւնները պիտի չկարենան բնութե արտադրութեանցը բաղդատուիլ, վասն զի անոնք չունին կենաց և շարժման սկիզբ մը, որով միայն կը ճանչցուի գաղափարի ներկայութիւնը:

Վաղափարի բնութեանը վրայ գալով, ինչուան հիմա ըսածներնէս կը տեսնուի թէ պէտք է որ անիկայ մտաւորական պատճառ մը ըլլայ, որ ոչ միայն կը մտածէ զայն որ իր մտածութեանն աւարկայն է, այլ նաև կ'իրականացնէ զայն աշխարհիս մէջ այնպէս՝ ինչպէս որ է: Արեւմտեան գաղափարը մեր մտաց ընդհանուր ըմբռնում մը չէ միայն, և մեր հոգւոյն մէջ միայն չբնակիր. թէ որ գաղափարը միայն մեր հոգւոյն մէջ բնակէր, բոլոր բնութիւնը գաղափարացած կ'ըլլար, և միայն մեր մտածութեան մէջ գեղեցկութիւն ու գոյութիւն կ'ունենար, և ամենայն ինչ կեանք կ'ունենար ու կը մտածէր. բայց անտեղի է կարծելը թէ քարը մեր հոգւոյն մէջ կեանք ունի, և թէ միայն այս կերպով կրնայ գոյ: Վրական գոյութիւնն ու ոգեկան գոյութիւնը երկու զանազան գոյութիւններ են. մէկը կը ներկայացնէ ինչ որ կայ՝ ի միւսն, բայց հաւասար չէ մէկալին, և մէկալը չէ: Բնութիւնն ունի իր օրէնքներն ու իր գոյութիւնը, և պէտք չէ ուզել բարձրացնել զմարդը անոր աւերակացը վրայ, ինչպէս որ կ'ընեն ենթակայական գաղափարականութեան վարդապետները:

Արիշ կողմանէ, թէ որ գաղափարը անհատական իրաց մէջ ըլլար, այն ատեն բաժնուած ու զատուած կ'ըլլար ինքնիրմէ, որ անկարելի է:

Արեւմտեան հոս այն խնդիրը դուրս կ'ելլայ՝ թէ ինչպէս գաղափարը կը գոյանայ իրաց մէջ, կամ՝ Պլատոնի պէս խօսելով, ինչպէս իրք կը հաղորդուին գաղափարաց:

Այդպէս լուծումն այս նիւթիս բնականաբար մարդուս մտքին առջևը կ'ելլեն. մէյ մը՝ թէ իրք կը հաղորդուին գաղափարաց քանակութեան մը կերպով, և թէ ասոնք առաջնոց կը հաղորդուին կամ ըստ մասին և կամ ըստ բոլորին. և կամ լաւ ևս՝ գաղափարք յարացոյց են, և իրք կը հաղորդուին անոնց նմանութեամբ. բայց հիմա կը տեսնենք որ այս հաղորդակցութեան կերպերուն մէկն ալ ընդունելի չէ:

Վաղին կերպին անկարելիութիւնը ցուցնելու համար, բաւական է մեծութեան, պզտիկութեան և հաւասարութեան գաղափարներն առնել, որ այս տեսակ հաղորդակցութեան շատ յարմար կ'երևան: Վրացնէ, թէ որ մեծութիւնը կը բաժնուի յինքեան իրաց հաղորդուելով, հարկ է որ իրական մեծութիւններէն իւրաքանչիւրը մեծ ըլլայ մասամբ մեծութեան, որ աւելի պզտիկ է քան զմեծութիւնն յինքեան. իսկ արդ անկարելի է որ մեծ բան մը մեծ ըլլայ պզտիկ բանով մը:

Վոյն բանն է նաև պզտիկութեան ու հաւասարութեան գաղափարաց վերայ ալ, որ կոտորմամբ բնութիւնին փոխելով՝ ալ չեն կրնար հաղորդել իրենց էական հանգամանքն որուն որ ըլլայ: Վոյնը ըսելու է նաև գեղեցկութեան, արդարութեան, մարդու, հրոյ, երկրի գաղափարներուն, և ուրիշ ամէն գաղափարաց համար ալ:

Վաղափարք և ոչ իսկ ըստ բոլորին կը գտնուին իւրաքանչիւր անհատական իրաց մէջ. ապա թէ ոչ կը գտնուին իրենք իրենցմէ, ինչպէս որ առաջ ըսինք: Վստակով մարդուս գաղափարը ոչ այս անհատին և ոչ միւս անհատին մէջ ըստ բոլորին կը գտուի. ապա թէ ոչ յինքեան կը բաժնուէր, որ անկարելի է:

Թէ որ իրք հաղորդուէին գաղափարաց նմանութեամբ, որովհետև այն ատեն հասարակաց բան մը կ'ունենային գաղափարաց հետ, ուրիշ գաղափար մը պիտի ըլլար՝ գերագոյն քան զօրինակն ու քան զյարացոյցը, և որ հաս-

տատէր այս նմանութեան վերաբերութիւնը . և այս կերպով միշտ նախնական ու բացարձակ գաղափարի մը կը դիմուէր : Այս սակայն կրնայ ըսուիլ թէ իրք կը նմանին գաղափարաց , միայն թէ այս յետինները չնմանին իրաց , և այս տեսակ վերաբերութիւնը ամենեւին մտացածին բան մը չէ , երբ ընդունուի բացարձակ ընդդիմութիւն մը և աւելնչական ընդդիմութիւն մը : Բացարձակ ընդդիմութեամբ , յորում իրք իրենց էութիւնը գաղափարէն կ'առնեն , կըրնայ գտնուիլ նմանութեան վերաբերութիւն մը , առանց հարկաւոր ըլլալու որ գերագոյն գաղափար մը փնտրուի . վասն զի իրք անհուն հեռաւոր են միշտ գաղափարէն , որովհետեւ անոնք ասոր առնելութեամբ միայն գոն : Աստի կ'ըսենք թէ այս կերպարանքը կը նմանի սա մարդուն , բայց չենք կրնար ըսել թէ մարդը կը նմանի այս կերպարանքին , վասն զի մարդս էակ մըն է որ կեանք ու մտածութիւն ունի , իսկ կերպարանքը մեռեալ իր մըն է , որ այս առաւելութիւններէն մէկն ալ չունի , և հետեւաբար՝ անհուն հեռաւորութեամբ բաժնուած է իր յարացոյցէն :

Եւկէս պէտք է հետեւցընել թէ իրք կը հաղորդուին գաղափարաց ընդունելով անոնցմէ իրենց էութիւնն ու ձևը , և թէ գաղափարը մտաւորական պատճառներ են որ կրնան ներկայ ըլլալ ամէն տեղ , վասն զի այսպիսի է մտաց բնութիւնն . ինչպէս մեր կամքը կրնայ ներկայ ըլլալ զանազան տեղուանք , և շատ շարժումներն ընել տալ առանց ինքն ալ շարժման մէջ իյնալու :

Արտեսնուի որ Պլատոնի վարդապետութեան մէջ՝ գաղափարը վեր է քան զմարդուս մտածութիւնը և քան զայլ և այլ գոյացութիւններն զոր կը բովանդակեն տիեզերք , և զինքը գըլխաւորաբար զանազանողն իր միութիւն է և իր ամէն գոյութեանցմէ ունեցած անկախութիւնը : Բնենք հիմա այս բացարձակ միութիւնը , որպէս զի տեսնենք թէ արդեօք չունի ամենեւին բան

մը որ հասարակաց ըլլայ մեր ամէն ճանչցած գոյացութեանց հետ :

Այս նախ՝ բացարձակ միութիւնը չկըրնար բովանդակուիլ մը ըլլալ և ոչ մասունք ունենալ . որովհետեւ միութեմէջ բազմաւորութիւն չկայ :

Եւկէ կը հետեւի որ ոչ սկիզբն ունի , ոչ վերջ , ոչ մէջ . վասն զի ասոնք բովանդակութեան մը կատարելութիւններն են , որոնք կրնան մտածուիլ իբրեւ մասունք : Այսպէս թէպէտ բացարձակ միութիւնը ոչ սկիզբն , ոչ վերջ , ոչ մէջ ունի , կրնայ ըսուիլ թէ սկիզբն է ամենայն իրաց , որովհետեւ ինքը կ'արտադրէ զանոնք . և թէ՛ մէջն է ամենայն իրաց , որովհետեւ ամենայն էակք կու գան իրմէն կեանք կ'առնեն իբրեւ իրենց կեդրոնէն , և թէ՛ ամենայն էակաց վերջն է , որովհետեւ անոնց ըզձից առարկայն է :

Այսպէս միութիւնը ոչ սկիզբն , ոչ վերջ , ոչ մէջ ունի , սահմանաւոր չէ . առանց եզրի է , և հետեւաբար անսահման :

Այն ատեն միութիւնը առանց ձևի է . վասն զի ձևը կը ծնանի որ և իցէ ուժի մը զարգացմանէն , որ միշտ կը կատարուի ուղիղ գծով կամ բոլորչի գծով , ինքնաբերաբար կամ անգորադարձութեամբ : Այսպէս նիւթական ոյժը կը սկսի ուղիղ գծով շարժիլ . բայց ուրիշ ուժերէ խափանուելով և չափի մէջ իյնալով՝ կը թերի և բոլորչի ձև կ'առնէ : Այսպէս նաև ոգեկան ոյժը , կամաց ոյժը , իր ինքնաբերական շարժման մէջ՝ նախ դէպ 'ի առաջ կը քալէ , և ինքըզինքը բացարձակ կարծելով՝ ամենեւին սահման չգնէր իր զարգացմանը . բայց քիչ ատենէն՝ ուրիշ կամքերու իրեն դէմ հանած արգելքները զիմացն ելլելով , կը բռնադատուի ինքն իր վրայ գալարուելու և անդրադարձեալ ձև մը առնելու : Արեւմտեան ուղիղ ձևն ու բոլորչի ձևը բնութեան երկու ընդհանրական ձևերն են . բայց ուղիղ գիծն ու բոլորչի գիծը մասունք ունին , որովհետեւ կեդրոն մը և ծայրեր ունին . իսկ արդ միութիւնը մասունք չունի , ուրեմն ձև ալ չունի :

Եթէ այսպիսի է բացարձակ միութեան բնութիւնը, ոչ յինքեան գոյ և ոչ յայլ իրս : Եթէ ուրիշի մը վրայ մտածուի գոյութիւնը համեմատութեամբ առ պատճառն, կը տեսնուի որ գործը յառաջագոյն գոյ ՚ի կարողութեան իր պատճառին մէջ, որովհետեւ պատճառը իրմէն կը հանէ զայն և գոյանալ կու տայ անոր իր յատուկ ազդուութեամբ : Բայց չկրնար ըսուիլ թէ միութիւնը այսպէս գոյ ուրիշ բանի մը մէջ . վասն զի կարողութեան մէջ կ'ըլլար համեմատութեամբ այն բանին որ կը բովանդակէ, և իբր իր սկիզբէն անկէ կը կախուէր : Իսկ արդ միութիւնը չկրնար կարողութեան մէջ ըլլալ համեմատութեամբ որ և իցէ իրի, վասն զի սկիզբն չունի և ենթակայ չէ ծննդեան :

Երկայ կը ցուցնէ նաև թէ միութիւնը ոչ գոյ ըստ ինքեան, կամ Պղատոնի պէս խօսելով ինքը զինքը չպատեր :

Իրաւցընէ, գոն ըստ ինքեան՝ ունենալ է յինքեան իր գործող և իր որոշմանց սկիզբը կամ պատճառը : Արբոր էակ մը գոյ ըստ ինքեան, կը պարունակէ գոյութիւնը կարողութեամբ և կ'արտադրէ զայն ներգործութեամբ . վասն զի անկարելի է որ գործ մը առաջ գայ այնպիսի պատճառէ մը, որ օտար ըլլայ զինքը առաջ բերող էակէն : Բայց միութիւնը չկրնար կարողութեան մէջ ըլլալ որ և իցէ կատարելութեան համեմատութեամբ, որովհետեւ մի է, անսահման, և չկրնար բան մը տալ ինքն իրեն և ոչ բան մը ստանալ :

Եթէ միութիւնը ոչ գոյ ոչ ըստ ինքեան և ոչ յայլ իրս, անկէ կը հետևի թէ ամենեւին չունի որ և իցէ տեսակ շարժումներ մը : Յայտնի է նախ՝ որ չկրնար այլապէս թեան շարժումներ կրել . ապա թէ ոչ կը փոխուէր ու կ'ըլլար այլ քան զինքն :

Միութիւնը և ոչ իսկ կը դառնայ ինքն իր վրայ, ինչպէս մարմին մը կը դառնայ իր կեդրոնին վրայ, ապա թէ ոչ մասունքներ կ'ունենար . և որովհետեւ միութիւնը բովանդակութիւն մը

չկազմեր, ոչ կեդրոն ունի և ոչ մասունք :

Միութիւնը և ոչ իսկ դադարման մէջ է, վասն զի այն ամէն բանն որ դադարման մէջ է՝ յայնմ է, կամ նոյն տեղոյն մէջ, կամ նոյն ժամանակին մէջ, կամ նոյն վիճակին մէջ . և միութիւնը՝ ինքն յինքեան չըլլալով, չկրնար ըլլալ յայնմ . ուրեմն ՚ի վեր է քան զդադարումն և քան զշարժումն, որոնք ուժի և սահմանաւորի ստորոգելիքներն են :

Սակայն միութիւնը ունի արդեօք նոյնութիւն ու պէսպիսութիւն, թէ համեմատութեամբ առ ինքն, և թէ համեմատութեամբ առ այլ իրս :

Ար հասկըցուի դիւրաւ թէ միութիւնը չկրնար պէսպիսութեան համեմատութիւն ունենալ առ ինքն . վասն զի թէ որ միութիւնը էր կամ ըլլար այլ քան զինքն, չէր ըլլար ինչ որ է, էութիւնը կը փոխէր և ալ միութիւն չէր ըլլար, որուն որոշիչ սեփական տիպն է անփոփոխականութիւնը, և չկրնար որ և իցէ կերպով մը ինքն իրմէ տարբերիլ :

Միութիւնը առաւել ևս չկրնար նոյնական ըլլալ ուրիշ բանի . վասն զի էութէ նոյնական ըլլար ուրիշ բանի մը, այն բանը կ'ըլլար և ալ բացարձակ միութիւն չէր ըլլար . և էթէ այս ուրիշ բանը միութիւնն ըլլար, այն ատեն կը հաղորդուէր միութեան և բովանդակութիւն մը կը կազմուէր, որ ինչպէս տեսանք, բացարձակ միութեան բնութեանը դէմ է :

Բայց որ դժուարին է ըմբռնել այն է՝ թէ միութիւնը ոչ է այլ քան զայլ ինչ . և սակայն այս առաջադրութիւնս այնչափ ճշմարիտ է՝ որչափ առջինները :

Իւ իրաւցընէ, թէ որ միութիւնը այլ ըլլար քան զայլ ինչ, կամ էութիւն պիտի ըլլար կամ հաղորդակցութեամբ : Եթէ այլ էր նա որովհետեւ կը հաղորդուէր այլում, դարձեալ կը դադրէր բացարձակ միութիւն ըլլալէն այլոյ հետ ունեցած հաղորդակցութեամբը, որն որ տարբերելով զինքը այլ բանէն՝ նախ կախման վերաբերութիւն մը ունենալ կու տար այն բանին հետ որ է այլ, և ապա վերագոյն կ'ըլլար քան զինքը ի-

բըն սկիզբն տարբերութե : Արդ չկայ բան մը յառաջ քան զմիութիւնն որ կարենայ վերագոյն ըլլալ քան զայն և իր բնութիւնն ու իր օրէնքները անոր վըրայ դնել :

Միութիւնը և ոչ իսկ էապէս այլ է , կամ սկիզբն տարբերութեան . վասն զի բացարձակ միութիւնը , իբրև բացարձակ՝ ոչ է այլ , որ միշտ կը նշանակէ առնչական ու կախում ունեցող բան մը : Ասկէ պէտք է հետեցընել թէ միութիւնը չունի ամենեւին այլ իրաց հետ կախման վերաբերութիւն մը , և եթէ անոնցմէ կը տարբերի՝ այս այն սկզբամբ չէ , որ զանազանել կու տայ իրաց մէկմէկու մէջ :

Այն սկիզբն որ զանազանել կու տայ իրաց մէկմէկու մէջ , կը կայանայ իսկապէս ուժի վրայ , որուն ծանօթութիւնը կը բովանդակէ ճգանց և գործոց ծանօթութիւնը , և հետեաբար՝ նաև զանազանութեան ծանօթութիւնը , որովհետև ամենայն ոյժ իր գործքն ինքն իրմէ ունի , և անով պէտք է զանազանուի ուրիշ ամէն ուժէ . բայց այսպիսի բան մը չկրնար գտուիլ միութեան մէջ , որ պէտք չունի գործելու կամ կամելու՝ ըլլալու համար ու զանազանուելու համար . բայց է՝ որովհետև իր բնութիւնն է ըլլալ , և հետեաբար՝ վերագոյն է քան զոյժ , որուն հետ այնչափ փոխութեաներ ուզեր են և դեռ կ'ուզեն նոյնացընել զայն :

Թէպէտ և միութիւնը չկարենայ տարբերիլ բանէ մը որ է այլ , որպէս զի առնչականութեան մէջ չիյնայ , սակայն պէտք է որ ըլլայ սկիզբ մը , որ առանց պէսպիսութիւն մտցընելու միութեան մէջ՝ կարենայ առաջ բերել արտաքին կամ տեսանելի բազմաւորութիւնը : Թէ որ միութիւնը այն աստիճանի մի է՝ որ միայն մի միութիւն ըլլայ և ոչ այլ ինչ , բազմաւորութիւնը անկարելի կ'ըլլայ , և ամենայն ինչ կ'երթայ կը թաղուի ամուլ միութեան մը մէջ , որն որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ անկարող վերացուցումն . բայց ճշմարիտ միութիւնը՝ մտածութիւնն է , որ

ինքն իրեն մտածելով՝ ուրիշ բան ալ կը մտածէ , այսինքն կը ծնանի այն գաղափարներն որ էական բնութիւնը կը բացատրեն . և թէպէտ գաղափարք այլ են քան զմիութիւն , սակայն չեն այլ ինչ :

Որովհետև գաղափարք նոյնացեալ են աստուածային էութեան հետ և կատարեալ միութիւն մը կը կազմեն անոր հետ , չկրնար ըսուիլ թէ միութիւնը նոյնական է ինքն իրեն . վասն զի նոյնութեան բնութիւնն ու միութեան բնութիւնը տարբեր են , և երբ բան մը նոյնական կ'ըլլայ ուրիշի մը որ և իցէ յարաբերութեամբ , անով մի չըլլար : Նոյնութիւնը բացարձակ միութեան պատկերն է , բայց այս միութիւնը չէ , և այն էութիւններէն է , որոնք իրական պատահարներով բոլորեալ են , զորս կրնան կորսնցընել առանց բնութիւննին փոխելու :

Եթէ միութիւնը ոչ տարբերութիւն ունի և ոչ նոյնութիւն՝ վերաբերութեաւ ինքն և վերաբերութեամբ առ այլս , դիւրին է տեսնել թէ չկրնար նմանութեան ու աննմանութեան , հաւասարութեան ու անհաւասարութեան վերաբերութիւններ ունենալ՝ ոչ ինքն իրեն և ոչ ուրիշ բաներու հետ :

Ինչուան հիմա ըսուածներէն կը հետևի թէ միութիւնը ժամանակի մէջ չկայ , և հետեաբար՝ միութիւն չկայ : Իրացընէ , այն ամէն բանն որ ծնելութեան մէջ է՝ կը փոխուի յայլ և ոչ երբէք նոյնն է , և ծնանիլն է փոխուիլ , և փոխուիլն է ալ առջինը չըլլալ , և ետքէն ըլլալին ալ չըլլալ . վասն զի առանց ասոր պէտք չէր ըլլար փոխուելու : Բայց թէ և իր մը ալ չըլլայ այն ինչ որ էր , և դեռ չըլլայ այն ինչ որ ետքէն պիտի ըլլայ , 'ի վերայ այս ամենայնի բան մըն է , ապա թէ ոչ փոխութիւնը ոչէին վրայ կ'ըլլար , որ անկարելի է : Այսպէս այն որ ծերագոյն կ'ըլլայ քան զինքն , 'ի նմին ժամանակի կ'ըլլայ նաև աւելի երիտասարդ , որովհետև կը փոխուի յայլ , և թէ ծերագոյն ըսելը վերաբերութիւն մը կը

նշանակէ երիտասարդագոյն բանի մը հետ . ուրեմն պէտք է որ այն որ կ'ըլլայ ծերագոյն քան զինքն , 'ի նմին ժամանակի ըլլայ նաև երիտասարդագոյն . և ասկէ կը հետևի դարձեալ թէ այն որ կը ծերանայ ունի միշտ տարիք մը ինքն իրեն հաւասար , որովհետև միշտ երիտասարդագոյն կ'ըլլայ որչափ որ աւելի կը ծերանայ . բայց միութիւնն , իբրև միութիւն՝ ամենեւին ընդունակ չէ ոչ առաւելութեան և ոչ նուազութեան , և ամենեւին հաւասար չէ ոչ ինքն իրեն և ոչ ուրիշ բաներու , և հետևաբար՝ ամենեւին ներքոյ անկեալ չէ ժամանակի , և ամենեւին յաջորդութիւն մը չկեր . ոչ ինքն իրեն նկատմամբ և ոչ ուրիշ բաներու նկատմամբ :

Եւ թէ միութիւնը հաղորդակցութիւն չունի ժամանակին հետ , կը հետևի որ ոչ կ'ըլլայ և ոչ է , ոչ եղեր է և ոչ պիտի ըլլայ . դարձեալ կը հետևի որ հաղորդակցութիւն չունի էին հետ , որովհետև այն ամենայն որ է՝ ժամանակի մէջ գոյ :

Նշաւասիկ ուրեմն միութիւնը էէն մերկացած , և ըստ այսմ այնպէս մը կ'երևայ թէ վերացեալ միութիւն մը միայն ըլլայ , թափուր ամէն կատարելութենէ . բայց միտք դնելու է որ խօսքը հոս ժամանակաւոր էութեան վրայ է , որուն կատարելութիւնները կամ գործքերը յաջորդական են , և այսպիսի էութիւն մը իրաւքնէ բացարձակ միութեան չյարմարիր :

Եւսպէս Պղատոն տեսեր է որ բացարձակ միութիւնը ժամանակաւոր էութենէն վերագոյն էր . միայն թէ չբացատրեր Պարմէնիդէս գրող մէջ այս միութեան բնութիւնը , և չըսեր թէ արդեօք ոգի է այն : Եւ քսանգրացի փիլիսոփայք այս վիճակիս մէջ առին զայն և վերագոյն սեպեցին քան զիմացականութիւն . բայց այն ատեն վերացեալ միութիւն մը միայն կ'ըլլար կամ առաւաւելն՝ այն ոյժն որ միութիւն կու տայ ամենայնի որ է . անկէ կը հետևեր տիեզերաց մէջ տեսնուած կարգն ու գեղեցկութիւնը : Հէկէլ գերմանացին ,

իր տրամաբանութեան մէջ , կը պախարակէ զՊղատոն թէ միութիւնը վերացուցեր է՝ բնութենէ զատելով զայն . զարմանք չէ այս պարսաւը այնպիսի փիլիսոփայի մը բերնէն , որ ուրիշ էութիւն չճանչնար՝ բայց եթէ իրական կամ անկատար էութիւն : Հէկէլ էէն ու չէէն կը սկսի , և ևս քան զևս թանձրացեալ որոշողութիւններով՝ բացարձակ գաղափարին կը հասնի . բայց այս գաղափարը ինքն իրեն բաւական չէ , և ստիպուած է բնութեան և մարդկութեան մէջ անցնելու՝ որպէս զի նորէն ինքն իրեն դառնայ , և ինքն իրեն գիտակցութիւնն ունենայ : Եւսպէս բացարձակ գաղափարը իր ընդհանրականութեան ու վերացուցման վիճակէն կ'ելլէ՝ որպէս զի զարգանայ , աւանդ գիտցուելու թէ ուր իր զարգացմունքը կ'աւնու , որովհետև այս բանս իր մէջ չկրնար ըլլալ . իրեն որոշողութիւններն են այն ամէն մասնաւոր էակներն որ առ վայր մը կ'երևան և մէկէն կ'ընկզմին իր մէջ , վասն զի ամենայն ինչ որ սահմանաւոր է՝ ներքին հակասութիւն մը կը բովանդակէ և չկրնար գոյանալ . և այս հակասութիւնը գաղափարն է կամ նոյն ինքն իսկ Եստուած է որ դրեր է , և այս հակասական շարժման մէջ միայն իրականութիւն կայ , անանկ որ կ'ըլլայ միշտ և ոչ երբէք է : Բայց այսպէս չէ պղատոնական գաղափարը . իրաւ մերկ է իրական էութեան ամէն ստորագիծէն որ փոփոխութեան ենթակայ պիտի ընէին զինքը , բայց ասոր համար մտացածին բան մը չէ . կարօտ չէ բնութեան մէջ անցնելու՝ ինքն իրեն կեանք ու իրականութիւն տալու համար , և անթիւ հակասութիւններ ստեղծելու՝ այս նպատակին հասնելու համար . այլ միայն , ինքն յինքեան կ'ելլով՝ որովհետև կատարեալ է , թէ որ կը ստեղծէ կամ գոնէ կը կարգաւորէ զտիեզերս , իր բաւութեամբը կ'ընէ զայն և ոչ թէ բնութեանն անկատարութեամբը . թէ որ մարդկութեան մէջ կը մտնէ , զայն բարձրացնելու ու իրեն հետ միաբանեցնելու համար է , և ոչ թէ ինքն ի-

րեն ճանաչմանն հասնելու համար : Տա-
րակոյս չկայ որ Պղատոն ոչ գիտցեր է
և ոչ բացատրեր է գաղափարին ամէն
կատարելութիւնները, բայց գոնէ իմա-
ցեր է թէ պէտք է որ յաւիտենական
յարացոյց մը գտնուի այս եղծանելի
աշխարհիս . ասոր վրայ է Պղատոնի
փառքը , և ասով է որ իր փիլիսոփայու-
թիւնը բարձր աստիճան մը գրաւեր է
և դեռ կը գրաւէ :

ՄԱՆՐԱՎԷՊ

Բարտոն Առաքա քաղաքի : (Տես երես 315)

Զինուորականը

Ինչանկ է նէ , հոլ թշուառ մարդ ,
թէ հոգւոյ և թէ մարմնոյ ամէն վիշ-
տերը միանգամայն կը քաշես :

Բարտոն

Մարմնոյ վիշտերը այնչափ անգութ
են :

Զինուորականը

Ուրեմն կը թողուն զքեզ երբեմն
հանդարտ :

Բարտոն

Իմէն ամիս կ'աւելնան ու կը սրահոն
լուսնին ընթացքին հետ : Երբոր լու-
սինը կը սկսի երևնալ , ընդհանրապէս
աւելի գէշ եմ . ետքը հիւանդութիւնս
կը թեթեւայ , և կարծես թէ բնու-
թիւնը կը փոխէ . մորթս կը չորնայ ու
կը ճերմըկի , և ալ գրեթէ հիւանդու-
թիւնս չեմ զգար . բայց միշտ տանելի
կ'ըլլար՝ թէ որ ահաւոր արթնութիւն-
ներ չսրատառուէր ինծի :

Զինուորականը

Ի՞նչ , քուն ալ չունիս :

Բարտոն

Ի՛հ , պարոն , արթնութիւնը , արթ-
նութիւնը : Ղու չես կրնար երեւա-
կայել թէ որչափ երկայն ու տխուր է
այն գիշերն որ թշուառ մարդ մը կ'ան-
ցընէ առանց ամենեւին աչքերը գոցե-
լու , միտքը սեւեռած իր ահաւոր վիճա-
կին և յուսահատ ապառնիի մը վրայ :
Չէ , չէ . ոչ ոք կրնայ ըմբռնել զայն :
Որչափ որ գիշերը առաջ երթայ , այն-
չափ նեղութիւնս կ'աւելնայ . և երբոր
լմըննալու կը մօտենայ , սաստիկ այլա-
լութենէս չեմ գիտեր թէ ինչ կ'ըլլամ .
մտածութիւններս կը շփոթին , և ար-
տաքոյ կարգի զգացմունք մը կը զգամ
վրաս՝ որ բաց 'ի այս տխուր վայրկեան-
ներէն ուրիշ ժամանակ ծանօթ չէ ին-
ծի : Մերթ կարծես թէ անդիմադարձ
ոյժ մը անյատակ անդունդի մը մէջ կը
թաւալէ զիս . մերթ սև բծեր կը տես-
նամ աչքերուս առջև , և մինչդեռ կը
դիտեմ ես զանոնք՝ փայլակի արագու-
թեամբ խաչաձև կտրելով զիրար կ'եր-
կընան , և քանի որ ինձի կը մօտիկնան
հաստընալով՝ կը դառնան կ'ըլլան լեռ-
ներ և իրենց ծանրութեամբը կը ճըն-
չեն զիս : Ուրիշ անգամներ ալ կը տես-
նամ որ ամպեր կ'ըլլան երկրէս ու չորս
կողմն կը պատեն , և ալեաց պէս ուռե-
լով ու իրարու վրայ դիզուելով՝ կը
սպառնան կլելու զիս . և երբոր կ'ու-
զեմ անկողնէս ելլալ այս գաղափարնե-
րը փարատելու համար , կարծես թէ
անյաղթելի կապանքներով կը կապուիմ
ու տեղէս չեմ կրնար շարժիլ : (Դ)երևս
կարծես որ երազ են այս ըսածներս .
բայց անանկ չէ , ես ան վայրկեաննե-
րուն արթուն եմ : Ինչպադար նոյն ա-
ռարկաները կը տեսնամ , և այս սար-
սափն որ կը զգամ՝ ուրիշ ամէն նեղու-
թիւններէս աւելի ծանր է :

Զինուորականը

Կրնայ ըլլալ որ ջերմ կու գայ վրադ
այս ահաւոր արթնութեանց միջոցը ,